

TARP STACIONARIOS IR MOBILIOS: KAIMO BIBLIOTEKŲ ERDVĖS IR VEIKLOS SOVIETŲ LIETUVOJE (1959–1987)

Agnė Suchodolskytė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01131 Vilnius, Lietuva
El. paštas agne.suchodolskyte@if.stud.vu.lt
<https://ror.org/03nadee84>

Santrauka. *Straipsnyje nagrinėjami kaimo bibliotekų erdvės ir veiklos pokyčiai sovietų Lietuvoje 1959–1987 m. laikotarpiu. Bibliotekos analizuojamos ne tik kaip fizinės institucijos, bet ir kaip kintančios erdvinės bei socialinės praktikos formos, peržengiančios tradicinę bibliotekos sampratą. Tyrime siekiama atskleisti, kaip jos veikė ne tik kaip ideologinės kontrolės priemonės, bet ir kaip svarbūs kultūriniai centrai, kurių veikla išsiplėtė už fizinių patalpų ribų. Akcentuojama, kad bibliotekos kūrė išplėstines erdves, apimančias knygų sklaidą, socialinę bei kultūrinę sąveiką. Remiantis Ukmergės, Širvintų, Švenčionių ir Trakų rajonų archyviniais šaltiniais – metinėmis ataskaitomis, susirašinėjimais, veiklos planais – analizuojama, kaip bibliotekos veikė nepritaikytose patalpose, stokodamos infrastruktūros ir resursų. Nepaisant ribotų sąlygų, jos organizavo renginius mokyklose, kultūros namuose, kolūkiuose, pristatinėjo literatūrą skaitytojams ir vykdė mobiliąsias veiklas. Prie sklaidos prisidėjo ir vadinamieji „knygnešiai“ – formalūs aktyvistai, padėję užtikrinti nustatytus rodiklius. Mobilumas tapo neatsiejama bibliotekų dalimi – jis*

kilo iš praktinių aplinkybių ir noro pasiekti bendruomenės įvairiomis formomis. Tai leidžia naujai įvertinti bibliotekų įtaką sovietinės kaimo visuomenės kasdienybei.

Reikšminiai žodžiai: *kaimo bibliotekos, sovietmetis, skaitymo politika, mobilios bibliotekos, kultūrinė veikla, knygnešiai.*

Between the Stationary and the Mobile: Rural Library Spaces and Activities in Soviet Lithuania (1959–1987)

Summary. *This article examines the spatial and functional transformations of rural libraries in Soviet Lithuania during the period from 1959 to 1987. Libraries are analysed not only as brick-and-mortar institutions, but also as evolving spatial and social practices that transcend the traditional concept of the library. The study seeks to reveal how they functioned not merely as tools of ideological control, but also as important cultural centres whose activities extended far beyond their premises. Emphasis is placed on the creation of expanded library spaces that encompassed reading, as well as broader social and cultural interaction. To trace these practices, the study draws on archival sources from the districts of Ukmergė, Širvintos, Švenčionys and Trakai – including annual reports, correspondence, and activity plans. It explores how libraries functioned in unsuitable premises, often lacking adequate infrastructure and resources. Despite such constraints, they organised events in schools, cultural centres, and collective farms, delivered literature to readers, and carried out mobile outreach activities. The distribution of books was also supported by the so-called ‘book carriers’ (in Lithuanian: knygnešiai), who were contributors delivering books to readers so that to fulfil the readership targets imposed from above. Mobility became an integral part of the library work, driven by practical limitations and the need to reach communities through various means. These findings offer a renewed perspective on the role of libraries in the everyday life of Soviet rural society.*

Keywords: *rural libraries, Soviet period, reading policy, mobile libraries, cultural activities, knygnešiai (book delivery service).*

ĮVADAS

Sovietinio skaitytojo formavimo politiką SSRS (daugiausia – sovietų Rusijoje) nuodugniai gvildenęs Evgeny Dobrenko atskleidė, kokia svarbia sovietinio režimo kuriamo „projekto“ dalimi tapo bibliotekos, vieta, kurioje

tiesiogiai susitikdavo režimo politika ir skaitytojai¹. E. Dobrenko teigia, kad bibliotekos veikė kaip ideologinės institucijos, kurių pagrindinė funkcija buvo formuoti lojalų ir politiškai „teisingą“ skaitytoją². Per bibliotekas buvo siekiama nuolat kontroliuoti ir stebėti, kokios knygos pasiekia skaitytojus, kas skaitoma ir kaip tai formuoja jų politinę sąmonę. Dobrenko analizė apie bibliotekų vaidmenį formuojant sovietinį skaitytoją paskatino kitus tyrėjus ne tik analizuoti sovietinių bibliotekų funkciją kaip ideologinio aparato dalį³, bet ir tirti sovietinę skaitymo kultūrą, skaitytojų formavimą bei jų ryšį su literatūra ir ideologija⁴. Vis dėlto šiose analizėse dažnai praleidžiama viena svarbi kryptis – bibliotekos kaip infrastruktūros veikimas lokaliame, ypač kaimo, kontekste. Būtent šiose erdvėse ideologiniai lūkesčiai susidurdavo su infrastruktūriniais trūkumais, socialiniais iššūkiais ir praktiniu organizavimu, kurie galėjo keisti bibliotekos funkcijų ribas bei formas.

Lietuviškoje istoriografijoje savo vietą vis dar sunkiai atranda bibliotekų, kaip erdvės, kurioje sąveikavo sovietinis režimas ir skaitytojai, tyrimai. Galima išskirti Tomo Vaisetos tyrimą, kuriame bibliotekos traktuojamos kaip ideologinės komunikacijos infrastruktūra, veikusi inertiškai tarp režimo lūkesčių ir kasdienybės formalaus įgyvendinimo⁵. Apskritai sovietų Lietuvos kultūros tyrimuose iki šiol mažai dėmesio skiriama bibliotekai, kaip vienai iš ideologinės sistemos dalių, dažniausiai kreipiamas dėmesys tik į pavienių veiklų (dažniausiai knygų naikinimo, skaitymo ribojimo⁶) analizes.

- 1 DOBRENKO, Evgeny. *The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1997, p. 8.
- 2 Ten pat, p. 180.
- 3 LOVELL, Stephen. *The Russian Reading Revolution: Print Culture in the Soviet and Post-Soviet Eras*. Springer, 2000; LISHAUGEN, Roar. Incompatible Reading Cultures: Czech Common Readers and the Soviet Mass Reader Concept in the Early 1950s. *Scando-Slavica*, 2014, vol. 60, no. 1, p. 108–127.
- 4 POLLY, Jones. *Revolution Rekindled: The Writers and Readers of Late Soviet Biography*. Oxford University Press, 2019; PALKO, Olena. Reading in Ukrainian: The Working Class and Mass Literature in Early Soviet Ukraine. *Social History*, 2019, vol. 44(3), p. 343–368; CHAKARS, Melissa. Free Time Is Not Meant to Be Wasted: Educational, Political, and Taboo Leisure Activities among the Soviet Buryats of Eastern Siberia. *Nationalities Papers*, 2019, vol. 47, no. 4, p. 660–673; HUXTABLE, Simon. In Search of the Soviet Reader: The Kosygin Reforms, Sociology, and Changing Concepts of Soviet Society, 1964–1970. *Cahiers du Monde Russe*, 2013, vol. 54, no. 3, p. 623–642.
- 5 VAISETA, Tomas. *Nuobodulio visuomenė. Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014.
- 6 SINKEVIČIUS, Klemensas. Šešiabriaunio spaudos imperija. *Tarp knygų*, 2000, nr. 5–10; STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės*

Supratimą apie bibliotekų veikimą sovietmečiu dažnai formuoja knygos, kurios skirtos pavienių, paprastai didžiųjų miestų, bibliotekų istorinės raidos rekonstrukcijoms⁷. Šie tyrimai koncentruojasi į pagrindines, konkrečių bibliotekų veiklos kryptis – leidinių komplektavimą ir tvarkymą, skaitytojų aptarnavimą, metodinį darbą. Panašaus pobūdžio darbuose kaip integraliai sovietinės bibliotekų sistemos daliai neskiriama dėmesio kaimo bibliotekoms, kurios nuo 1977 m. tapo stambių miesto centrinių bibliotekų filialais⁸. Galima paminėti Jono Brigio atliktą Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorijos tyrimą, kuriame pagrindinis dėmesys skiriamas rajono centrinei bibliotekai, tačiau kaimo filialų veikla fragmentiškai atskleidžiama per konkrečius pavyzdžius, integruotus į bendrą rajono bibliotekos raidos pasakojimą⁹. Šie tyrimų fokusai lemia vienakryptį požiūrį, kuriame vyrauja stambiųjų miestų bibliotekų veiklos modelis, o kaimo bibliotekų patirtys lieka periferijoje. Toks ištirtumo disbalansas lemia ribotą supratimą apie visos sovietinės bibliotekų sistemos veikimą.

Šias tendencijas apibendrina ir Petras Biveinis, pastebėdamas, kad XX a. antrosios pusės bibliotekų istorija buvo tyrinėta selektyviai – daugiausia dėmesio skirta bibliofilijai, pavienių atvejų analizei, cenzūros ir skaitymo kontrolės pro-

atkūrimo 1864–1990. Vilnius: Versus aureus, 2006; VĖLAVIČIENĖ, Silvija. *Draustosios spaudos pėdsakai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2011; SĖDAITYTĖ, Edita. Sovietinės cenzūros istoriografija: pagrindinės tyrimų kryptys ir cenzūros sampratos. *Knygotyra*, 2017, t. 69, p. 84–102; STREIKUS, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.

- 7 Pavyzdžiui: GUDAITIS, Vytautas. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka 1940–1989 metais*. Vilnius, 2020; SAMĖNAS, Alvydas. *Kauno apskrities viešosios bibliotekos istorija*. 1 dalis. Biblioteka sovietiniais metais (1950–1989). Kaunas, 2015; ŠIKŠNELIS, Juozas. *Septyni dešimtmečiai kaitos ir pastovumo: Klaipėdos Ievos Simonaitytės biblioteka 1950–2020 metais*. Klaipėda, 2020. Platesnis kontekstas apie 1990–2014 m. atliktus bibliotekų istorijos tyrimus pateiktas: BIVEINIS, Petras. *Bibliotekininkystės mokslinių tyrimų raida Lietuvoje 1990–2014 metais*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017.
- 8 1974 m. TSKP Centro komitetas priėmė nutarimą „Dėl bibliotekų vaidmens didinimo komunistiškai auklėjant darbo žmones ir spartinant mokslinę-techninę pažangą“. Juo buvo nurodyta per 1974–1980 m. centralizuoti valstybines masines bibliotekas, sukuriant vieną tinklą, apimančią miestų ir rajonų bibliotekas su bendrais etatais, bendru knygų fondu ir centralizuotu literatūros komplektavimu bei tvarkymu. Centralizacija Lietuvoje buvo baigta 1977 m., kai visuose rajonuose ir didžiuosiuose miestuose įkurtos centrinės bibliotekos su filialais. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos TRS bibliotekų istorija*. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 199.
- 9 BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2009.

blematikai¹⁰. Šis ribotas tyrimų laukas siejamas ir su metodologiniais iššūkiais, su kuriais susiduria bibliotekininkystės mokslas Lietuvoje. Ineta Krauls teigia, kad bibliotekininkystės ir informacijos mokslų (BIM) sritis pasižymi neapibrėžtomis ribomis, fragmentiškumu bei nuolatiniu tarpdiscipliniškumo poreikiu – tai apsunkina stabilios tyrimų paradigmos formavimąsi¹¹. Dėl šių priežasčių bibliotekų tyrimai neretai atsiduria kultūros ir socialinės istorijos tyrimų paraštėse. Vis dėlto toks tarpdisciplininis pobūdis atveria galimybę bibliotekas analizuoti naujai – derinant istorines ir informacines prieigas bei plečiant jų, kaip tyrimo objekto, sampratą.

Būtent tokio tarpdisciplininio žvilgsnio kontekste šis straipsnis siūlo pažvelgti į kaimo bibliotekas ne tik kaip į sovietinio kultūrinio aparato dalį, bet kaip į institucijas, kurių veikimo formos buvo glaudžiai susijusios su specifine kaimo socialine, infrastruktūrine ir ideologine aplinka. Sovietinės okupacijos metais kaimo gyventojai vis dar sudarė didelę (iki XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios – didesnę nei pusę) visuomenės dalį¹² jai primestoje kolektyvizuotoje erdvėje, kuriai būdingos tokios problemos kaip senėjimas, gyventojų migracija į miestą, socialinis nuosmukis, sovietinės modernizacijos neigiamas poveikis aplinkai ir gyventojams. Miesto ir kaimo gyvenimas socialine ir kultūrine prasme skyrėsi, todėl tik atskirais tyrimais galima išsiaiškinti, ar neegzistavo tik kaimo bibliotekoms būdingi veiklos modeliai, kurie galėjo lemti kiek kitokį tų bibliotekų funkcionavimą ir kurie gali atverti naujus sovietmečio sociokultūrinio gyvenimo aspektus.

Šio straipsnio tikslas – ištirti kaimo bibliotekų erdvės ir veiklos formas sovietų Lietuvoje 1959–1987 m., analizuojant, kaip šios institucijos veikė kaip fizinės erdvės ir mobilūs kultūriniai dariniai, sąveikaudamos su ideologiniais, infrastruktūriniais ir socialiniais kontekstais. Analizėje išskiriami trys pagrindiniai aspektai: 1) kaimo bibliotekų tinklo kūrimo procesai ir tai, į kokią egzistuojančią institucinę erdvę „įžengė“ sovietinis režimas; 2) bibliotekos kaip viešosios srities dalies transformacija, atsižvelgiant į jų fizinių erdvių (ne)pri-

10 BIVEINIS, Petras. *Bibliotekininkystės mokslinių tyrimų raida Lietuvoje 1990–2014 metais*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017.

11 KRAULS, Ineta. Bibliotekininkystės mokslo paradigmos tinklaveikos visuomenėje. *Bibliotheca Litwana*, 2012, t. 2, p. 19–32. DOI: <https://doi.org/10.15388/BibLit-2012.2.15579>.

12 1959 m. gyventojų surašymo duomenimis, kaimo gyventojams buvo priskirta 61,4 proc. LSSR gyventojų, sparti urbanizacija lėmė, kad 1970 m. šis procentas sumažėjo iki 49,8 proc. *1959 metų Visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys*. Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, 1963, p. 17; *Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės 1959 ir 1970 metais* (Visasąjunginių gyventojų surašymų duomenys). Vilnius: Centrinė statistikos valdyba, 1974, p. 13.

taikymą kasdienėms funkcijoms; 3) bibliotekų veiklos išsiplėtimas už fizinių bibliotekos ribų ir jų indėlis į viešojo gyvenimo kūrimą sovietinėje kaimo bendruomenėje.

Tyrimo geografinė apima Trakų, Švenčionių, Ukmergės ir Širvintų rajonus – teritorijas, kurios pasižymėjo specifine socialine ir teritorine struktūra. Regionas nebuvo vienalytis: vienur dominavo smulkūs kaimai ir išlikę vienkiamiai, kitur – stambesnės gyvenvietės¹³. Lėtas kolektyvizacijos procesas¹⁴ riboja infrastruktūros centralizavimą ir formavo sąlygas, kuriomis bibliotekų veikla vystėsi nevienodu ritmu. Nors tokios mobilumo formos kaip kilnojamosios bibliotekėlės ar vadinamųjų „knygnešių“ įtraukimas buvo taikomos visos šalies mastu, šiame regione jos ypač aiškiai atskleidė sąveiką tarp standartizuotos bibliotekų politikos ir konkrečių teritorinių aplinkybių. Tai atveria galimybes tolesniems tyrimams, siekiantiems vertinti teritorinės struktūros ir ideologinės politikos sąveiką skirtinguose regioniniuose kontekstuose.

Tyrimo chronologijos pradžios tašku pasirinktas 1959 m. SSKP Centro komiteto nutarimas „Dėl bibliotekų darbo būklės šalyje ir priemonių jam pagerinti“. Šiuo nutarimu siekta gerinti bibliotekų tinklo veiklą, numatant priemones finansiniam aprūpinimui ir knygų fondų komplektavimui gerinti, iškeltas lozungas „kiekvienam piliečiui būtų prieinami šalies bibliotekų lobiai“¹⁵. Sovietų Lietuvos bibliotekų veikloje 1959 metus derėtų laikyti lūžio tašku, kai bibliotekų tinklas buvo galutinai suformuotas¹⁶. Tyrimo pabaigos tašku pasirinkti 1987 m., nes nuo šių metų matomi aiškūs pradėtos vykdyti „persitvarkymo“ politikos sukelti pokyčiai bibliotekų sistemoje. Viešojoje erdvėje imta aktyviai kalbėti apie bibliotekų sistemos trūkumus, iškeliamas skaitytojų prirašinėjimo klausimas¹⁷. Nors tyrimo chronologinės ribos apibrėžiamos 1959–1987 m. lai-

13 STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Kaimų tuštėjimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje: tarp provincijos gyvenvietės, miesto ir Vilniaus. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2016, 2015/1, p. 100–104.

14 TERLECKAS, Antanas. *Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.* Vilniaus universitetas, 2023, p. 169–173. DOI: <https://doi.org/10.15388/vu.thesis.550>.

15 „Bibliotekų lobius – liaudžiai. Reikia pagerinti šalyje bibliotekų darbą“ [„Tiesoje“ perspausdintas „Pravdos“ spalio 2 d. redakcinis straipsnis]. *Tiesa*, 1959, spal. 3 d., p. 1.

16 1950–1951 m. buvo sparčiai steigiamos naujos valstybinės masinės bibliotekos, pavyzdžiui, dar 1954 m. įsteigta 250 naujų bibliotekų, 1955 m. – 194, 1956 m. – 91, o 1958 ir 1959 m. – po 7 bibliotekas, 1960 m. – neįsteigta nei viena. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos TRS bibliotekų istorija*. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 157.

17 MALAŠAUSKIENĖ, Aldona; KVIETKAUSKIENĖ, Rimalda; ŠUBAITĖ, Rima. Prirašyti darbai nepuošia. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 4, p. 3–4.

kotarpiu, siekiant suprasti, į kokią viešųjų bibliotekų erdvę įžengė sovietinis režimas po okupacijos, skyriuje „Kaimo bibliotekų steigimas“ trumpai apžvelgta tarpukario, pirmosios sovietinės okupacijos ir pokarinio laikotarpio situacija.

Šiame straipsnyje bus pasitelkiami dviejų grupių šaltiniai – archyviniai dokumentai ir periodinė spauda. Analizei pasirinktos Ukmergės, Širvintų, Švenčionių ir Trakų rajonų bibliotekos¹⁸, kurių fondai saugomi Vilniaus regioniniame valstybės archyve (toliau – VRVA)¹⁹. Kaimo bibliotekos buvo institucinės hierarchijos apačioje – jos tiesiogiai pavaldžios rajono centrinėms bibliotekoms, kurios savo ruožtu laikėsi metodinių centrų nurodymų. Tokia struktūra lėmė archyvinių šaltinių pobūdį: dominuoja oficialūs dokumentai (veiklos planai, ataskaitos, susirašinėjimai), kurie riboja galimybę visapusiškai rekonstruoti kasdienę bibliotekų veiklą. Vis dėlto, kritiškai vertinant šiuos dokumentus – ypač žinant apie tuo metu paplitusias prirašinėjimo ir duomenų koregavimo praktikas – galima atsekti tam tikras veiklos kryptis ir tendencijas.

Siekiant geriau suprasti vykdyto kaimo bibliotekų veikimo procesą ir su tuo susijusias problemas, tyrime analizuotas periodinis leidinys *Bibliotekų darbas*. Peržvelgiant leidinį buvo pastebėta, kad jis pasižymėjo šiek tiek objektyvesniu, mažiau ideologizuotu žvilgsniu į to meto bibliotekų sistemoje vykusius pokyčius (ypač nuo 6 dešimtmečio pabaigos iki 7 dešimtmečio pabaigos)²⁰. Žinoma, tokio tipo straipsniai nesudarė daugumos ir nekritikavo SSRS iškeltų politikos uždavinių ar priemonių, o buvo nukreipti pakritikuoti tik respublikoje naudotas priemones tai politikai įgyvendinti. Galima svarstyti, kad tokia *Bibliotekų darbo* padėtis sovietinėje viešojoje erdvėje galėjo susiformuoti dėl siauros ir specializuotos leidinio auditorijos, taip pat straipsniai atitiko galiojančias nerašytas taisykles, kurios nustatė, kas ir ką galėjo kritikuoti²¹.

- 18 Tyrimo laikotarpiu pasirinktuose rajonuose veikė apie 160 kaimo bibliotekų (išlikę visų šių kaimo bibliotekų veiklos dokumentai). Nors bibliotekų tinklo centralizacija lėmė tam tikrus pokyčius jų skaičiaus atžvilgiu, šie pokyčiai buvo nereikšmingi bendrame bibliotekų sistemos kontekste.
- 19 Ukmergės centrinės bibliotekos fondas (f. 95), Trakų (f. 649), Širvintų (f. 268), Švenčionių (f. 460).
- 20 Pavyzdžiui, pereinant nuo politikos „kiekvienoje šeimoje turi būti po vieną bibliotekos skaitytoją“ prie politikos „visų raštingų gyventojų įregistravimas į skaitytojų sąrašus“, *Bibliotekų darbe* pasirodė Jono Baltušio straipsnis, kuriame iškeliama kaimo skaitymo ir bibliotekų problemos ir klausimai: skaitytojų prirašinėjimas, bibliotekų dislokacija, knygų fondų skurdumas, sąmoningo skaitymo formavimas, kaimo gyventojų laisvalaikis. BALTUŠIS, J. Skaitytojai, knygos, problemos. *Bibliotekų darbas*, 1966, nr. 2, p. 15–17.
- 21 STREIKUS, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, p. 157.

Siekiant papildyti archyvuiniuose dokumentuose rastą medžiagą ir aiškintis, kaip sovietinėje viešojoje erdvėje buvo pristatomos bibliotekos, šiame tyrime taip pat pasitelkta regioninė spauda (tris kartus per savaitę leisti laikraščiai *Spartuolis* (Trakai), *Lenino vėliava* (Širvintos), *Gimtoji žemė* (Ukmergė)). Tyrimo metu buvo pastebėta, kad regioninė periodinė spauda kaimo bibliotekininkų buvo pasitelkta kaip komunikacinė vieta ir priemonė mėginti pritraukti skaitytojų. Joje dominavo sovietinei propagandai tipiškai straipsniai apie bibliotekų laimėjimus (įvairiose apžiūrose, įvykdžius planus) ir apie įvykusius renginius (skaitytojų konferencijas, knygų pristatymus, teminius vakarus ir pan.).

KAIMO BIBLIOTEKŲ STEIGIMAS

1940 m. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, buvo įžengta į erdvę, kurioje jau veikė, tačiau dar nebuvo iki galo išplėtotas viešųjų bibliotekų tinklas. Tarpukario Lietuva, kaip modernėjanti valstybė, nemažai dėmesio skyrė kultūros ir švietimo plėtrai, viena iš politikos krypčių – viešųjų bibliotekų steigimas²². Tinklas ryškiau plėstis pradėjo tik po 1936 m., priėmus Viešųjų bibliotekų įstatymą: iki 1940 m. buvo įsteigtos 159 bibliotekos, daugiausia savivaldybių centruose ir miesteliuose. Visgi dėl finansinių ir organizacinių apribojimų jos nesugebėjo užtikrinti nemokamo skaitytojų aptarnavimo – vieno iš kertiųjų viešosios bibliotekos principų²³. Nepaisant tinklo plėtros, lankytojų skaičiai liko nedideli – mažesniuose valsčiuose ir bažnytkaimiuose bibliotekas lankė tik apie 16 proc. skaitytojų²⁴. Dangiras Mačiulis, tyręs valstybės kultūros politiką, pastebi, kad tarpukario Lietuvos valstiečių skaitymo poreikis buvo ribotas, o požiūris į knygas ir skaitymą kaime išliko konservatyvus²⁵, todėl, net ir sudarius palankesnes sąlygas, kaimo gyventojų skaitymo įpročiai kito lėtai.

Sovietams okupavus Lietuvos teritoriją, buvo perimtas besiformuojantis bibliotekų tinklas, kuris nebuvo pasiekęs mažiausių administracinių vienetų – kaimų. 1940–1941 m. buvo vykdomas kultūros institucijų „valymas“: nacionalizuotos privačios ir organizacijų bibliotekos, naikinti fondai, perkeltos dvarų

22 SINKEVIČIUS, Klemensas. Lietuvos savivaldybių bibliotekos. *Tarp knygų*, 1998, nr. 8, p. 3.

23 GLOSIENĖ, Audronė; PETUCHOVAITĖ, Ramunė; RACEVIČIENĖ, Rasa. *Viešoji biblioteka: tradicija ir modernumas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 42.

24 MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 83.

25 Ten pat.

kultūros vertybės²⁶. Nors kartu vyko masinės knygų naikinimo ir perkėlimo akcijos, per pirmuosius metus buvo įkurta apie 80 naujų bibliotekų²⁷. Vis dėlto šis skaičius, lyginant su vėlesne tinklo plėtra, išliko nedidelis ir neatspindėjo sistemingos strategijos. Esminis tinklo plėtros etapas prasidėjo po 1944 m., kai per trumpą laiką pasiektas masiškumo lygmuo: 1950 m. veikė 2 585 bibliotekos, o iki 1955 m. šis skaičius išaugo iki 4 411²⁸. Šie duomenys, pateikti sovietinės valdžios institucijų, leidžia įvertinti formalią bibliotekų tinklo plėtrą, tačiau neatskleidžia, kiek iš jų iš tiesų realiai vykdė veiklą, buvo aprūpintos reikiama is ištekliais. Šis bibliotekų tinklo tankinimas buvo glaudžiai susijęs su specifiniais Lietuvos kaimo socialinės struktūros ir kraštovaizdžio bruožais – ypač vienkaimių ir nedidelių kaimų išplitimu. Rytų Lietuvoje, pavyzdžiui, Švenčionių rajone, dar 1970 m. dominavo kaimai, turėję iki 25 gyventojų²⁹. Tinklo plėtrai kliudė geografiniai ir infrastruktūriniai ribotumai – gyventojams reikėdavo nueiti 5–6 km³⁰, nors deklaruotas siekis buvo 1–1,5 km³¹.

Tinklo plėtra kaime taip pat buvo siejama su vadinamųjų „klubų-skaityklų“–institucijų, jungusių bibliotekos ir kultūros namų funkcijas – kūrimu. 1944 m. buvo deklaruota³², kad jos turėtų būti steigiamos kiekvienoje apylinkėje, tačiau jau 1945 m. paaiškėjo, kad tikslai liko neįgyvendinti³³. Dėl patalpų stygiaus³⁴ ir

- 26 Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys. Sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 11; PACEVIČIUS, Arvydas. Bibliocidas: krikščioniškojo kultūros paveldo naikinimas sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 139–148.
- 27 GLOSIENĖ, Audronė; PETUCHOVAITĖ, Ramunė; RACEVIČIENĖ, Rasa. *Viešojo biblioteka: tradicija ir modernumas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 43.
- 28 BARKAUSKAS, Antanas. *Kaimas, kultūra, buitis*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 101.
- 29 STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Kaimų tuštėjimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje: tarp provincijos gyvenvietės, miesto ir Vilniaus. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2016, 2015/1, p. 101.
- 30 KIRLYTĖ, S. Aptarnaujant visas šeimas. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 6, p. 18.
- 31 KIZIS, P. Opieji mūsų darbo klausimai. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 3, p. 1.
- 32 Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK IV plenumo apie kultūros sovietizavimą. Iš Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys. Sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 48.
- 33 LKP(b) CK biuro nutarimas dėl komunistinės ideologijos skleidimo Lietuvos kaime ir atitinkamų įstaigų steigimo. Iš Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys. Sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 50.
- 34 Pavyzdžiui, Musninkų apylinkėje „klubas-skaitykla“ buvo perkelta į buvusį grūdų sandėlį.

dubliuojamų funkcijų nuo 1957 m. dauguma šių įstaigų buvo uždarytos arba integruotos į kitą kultūros infrastruktūrą³⁵. Jų fondai perkelti į kaimo bibliotekas, veikusias tose pačiose vietovėse³⁶. Ši reorganizacija žymėjo pastangas centralizuoti kultūros įstaigų valdymą ir aiškiau apibrėžti jų funkcijas, siekiant efektyviau naudoti ribotus resursus.

Kaimo bibliotekų plėtra tapo viena iš svarbių sovietinės kultūros politikos priemonių. Kartu su kolektyvizacijos procesu jos prisidėjo prie naujo socialinio identiteto kūrimo³⁷ – biblioteka buvo ne tik švietimo ar laisvalaikio vieta, bet ir viena iš ideologinės sklaidos atramų. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, po 1966 m. pradėjus melioracijos darbus ir kolūkinį gyvenviečių centralizaciją³⁸, bibliotekos buvo tiesiog perkeliamos į naujai suformuotas gyvenvietes ir tęsė savo funkciją kaip kultūrinės ir politinės kontrolės institucijos.

FIZINĖ KAIMO BIBLIOTEKŲ PADĖTIS

Sovietmečiu sparčiai plečiant bibliotekų tinklą kaimuose, dauguma jų buvo įkurdinamos visiškai nepritaikytose erdvėse – nuo sandėlių ir privačių būstų iki buvusių vienuolynų bokštų. Ši problema buvo sisteminio pobūdžio visoje sovietų Lietuvoje, o ne atskirų rajonų specifika. Kauno rajone, pavyzdžiui, viena biblioteka veikė vos 3 × 3 metrų vienuolyno bokšte be šildymo³⁹, o Šiaulių rajone Aukštelkės biblioteką iš jos patalpų tiesiog išstūmė tarybinio ūkio kontora, priversdama kreiptis pagalbos į LSSR Ministrų Tarybą⁴⁰. Panaši

Musninkų apyl. Darbo žmonių Deputatų tarybos antrojo šaukimo III-sesijos protokolai. 1953 m. balandžio 30 d. VRVA, f. 235, ap. 1, b. 6, lap. 6v.

- 35 Pagal 1957 m. LKP CK ir Lietuvos SSR Ministrų Tarybos kovo 5 d. nutarimą „Dėl priemonių kaimo klubinėms įstaigoms sustambinti ir jų materialinei bazei sustiprinti“, kuris numatė palaipsniui perorganizuoti „klubus-skaityklas“.
- 36 Ukmergės rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1960 m. balandžio 29 d. sprendimas nr. 132 „Dėl rajono kultūros skyriaus klubinių įstaigų uždarymo, perkėlimo ir kultūros namų atidarymo“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 90, lap. 19.
- 37 TERLECKAS, Antanas. *Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.* Vilniaus universitetas, 2023, p. 76. DOI: <https://doi.org/10.15388/vu.thesis.550>.
- 38 STREIKUS, Arūnas. Sovietinis kaimas ir erdvės užvaldymas. Iš JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė; ŠEPETYS, Nerijus (sud.). *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje: Lietuvos šimtmetis, 1918–2018*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 112.
- 39 Pažyma apie respublikos kultūros-švietimo įstaigų pasiruošimą žiemos sezonui [1964 m.]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), F-754, ap. 4, b. 6387, lap. 175.
- 40 Šiaulių rajono tarpžinybinės bibliotekų tarybos laiškas LTSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojui, 1964 m. rugsėjo 11 d. LCVA, F-754, ap. 4, b. 6387, lap. 1.

padėtis fiksuota ir kitur – nemaža dalis kaimo bibliotekų buvo įkurdintos privačiuose būstuose, pavyzdžiui, Vindeikių kaimo bibliotekos ataskaitoje nurodoma: „Biblioteka randasi privačiose patalpose, taip, kad vaizdas nekoks. [...] stengiamės rasti kitas patalpas, kurios būtų jaukesnės ir žiemą šiltesnės.“⁴¹

Šie pavyzdžiai rodo, kad bibliotekų veikla priklausė ne tik ar ne tiek nuo kultūrinės politikos prioritetų, kiek nuo vietinių administracinių sprendimų ir realių galimybių. Galima spręsti, kad bibliotekų steigimas, nors viešai skelbtas kaip svarbus uždavinys, buvo suvokiamas (ypač lokaliu lygmeniu) kaip antraeilio reikšmingumo, todėl pats steigimas ir veiklos užtikrinimas buvo fragmentiškas, priklausomas nuo vietos valdžios požiūrio ir resursų. Tai lėmė, kad bibliotekos buvo įkurdinamos visiškai nepritaikytose vietose, neretai paliekamos be aiškaus sprendimo dėl jų fizinės vietos gerinimo.

Kaimo bibliotekose dažnai buvo fiksuojamas materialinių išteklių trūkumas. Daugumoje įstaigų trūko net elementaraus inventoriaus – 1961 m. Laičių ir Kurėnų kaimuose bibliotekos neturėjo nė vienos kėdės⁴², kitur stigo stalų, knygų lentynų ar katalogų spintelių. Paradoksalu, kad tuo pat metu iš bibliotekininkų buvo reikalaujama kurti „jaukią ir estetišką aplinką“: profesinėje spaudoje siūlyta dengti stalus siuvinėtomis staltiesėmis, puošti patalpas gėlėmis, o prie įėjimo įrengti net paprastus gėlių darželius⁴³. Nepaisydami resursų stokos, dalis bibliotekininkų savarankiškai stengėsi kurti vizualiai patrauklią aplinką, bent jau „gėlių klomba, kad ir paprasta, keturkampė“⁴⁴.

Šį estetikos ir materialinės realybės kontrastą dar labiau išryškino gamtinis kaimo gyvenimo ritmas. Vasarą bibliotekų lankomumas smukdavo dėl žemės ūkio darbų, o rudenį ir žiemą buvo tikimasi padidėjusio skaitytojų aktyvumo⁴⁵. Tačiau būtent šiuo metų laiku dažniausiai iškildavo šildymo problemų: Piliakalnio bibliotekoje septintajame dešimtmetyje nebuvo net krosnies⁴⁶, o

41 Vindeikių km. bibliotekos žodinė ataskaita už 1965 metų pirmąjį pusmetį. VRVA, f. 269, ap. 1, b. 40, lap. 72.

42 LKP Ukmergės rajono komiteto ir Ukmergės rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1961 m. sausio 13 d. nutarimas „Dėl bibliotekų darbo būklės rajone ir dėl priemonių jam pagerinti“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 100, lap. 6.

43 KAKTINIS, A. Gražu ir jauku kaime. *Bibliotekų darbas*, 1960, nr. 4, p. 10.

44 [Juknionių apylinkės Liukonių kaimo bibliotekos] tekstinė ataskaita už 1962 metų I-ąjį pusmetį. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 16, lap. 13.

45 MICKUS, K. Kilni rajono bibliotekininkų pareiga. *Tarybinis kelias*, 1958, rugpj. 7 d., p. 3.

46 LKP Ukmergės rajono komiteto ir Ukmergės rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1961 m. sausio 13 d. nutarimas „Dėl bibliotekų darbo būklės rajone ir dėl priemonių jam pagerinti“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 100, lap. 6.

Šešuolių apylinkėje kuro pristatyta tik prieš pat rajono vykdomojo komiteto posėdį⁴⁷. Kadangi kuro tiekimas priklausė nuo vietinių tarybų, bibliotekų darbas žiemą tapo nepastovus ir priklausomas nuo vietinių sprendimų. Valdžios reakcija į šias problemas buvo dviprasmiška. 1960 m. LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos nutarime pripažintos prastos bibliotekų sąlygos ir paskirta lėšų joms gerinti⁴⁸. Vis dėlto jau 1962 m. dokumentuose konstatuota, kad situacija iš esmės nepakito – vis dar stigo baldų, patalpos nebuvo remontuojamos, o kuro tiekimas išliko nereguliarus⁴⁹. Šis neatitikimas tarp deklaracijų ir realybės leidžia manyti, kad, nepaisant oficialaus bibliotekų svarbos pripažinimo, jų materialinė bazė ilgą laiką liko simbolinė – labiau deklaruojama nei realiai užtikrinama. Kaimo bibliotekų materialinė situacija sparčiau ėmė gerėti tik po 8 dešimtmečio įvykusios bibliotekų tinklo centralizacijos.

BIBLIOTEKŲ TĘSINIAI: KNYGŲ SKLAIDA

Sovietmečiu bibliotekų steigimas buvo ne tik infrastruktūrinė, bet pirmiausia ideologinė priemonė: pagrindinis tikslas – ne pačios bibliotekos, o jų pasiekiamas skaitytojas. Kadangi iki okupacijos daugelyje kaimo vietovių nebuvo viešųjų bibliotekų, nebuvo ir jų lankymo tradicijos. Todėl sovietinė valdžia susidūrė su klausimu: kaip paskatinti kaimo gyventojus lankytis naujai įsteigtose bibliotekose? Ši užduotis buvo dar sudėtingesnė dėl to, kad pačios bibliotekos galėjo būti suvokiamos kaip okupacinės valdžios įrankiai – režimo, kuris jau buvo prievarta įtraukęs gyventojus į kolūkius ir naikino jų gyvenimo formas, įskaitant vienkiemius. Dėl to bibliotekos ne visada buvo suvokiamos kaip neutrali kultūrinė erdvė – veikiau kaip dar vienas sovietinės kontrolės taškas kaimo bendruomenėje.

Plano įgyvendinimo rodikliai buvo matmuo, lėmęs pačios bibliotekos ir kiekvieno bibliotekininko darbo įvertinimą. Kaimo bibliotekose dažniausiai dirbęs vienas darbuotojas turėjo užtikrinti nuolatinį metinių planų įgyvendinimą ir, svarbiausia, didinti skaitytojų skaičių, menkai atsižvelgiant į realias demografines tendencijas. Šiuo požiūriu bibliotekininko santykis su asmeniu, potencialiu

47 Ukmergės rajono DŽD tarybos vykdomojo komiteto sprendimas 1959 m. rugsėjo 29 d. sprendimas „Dėl kultūros įstaigų pasiruošimo darbui žiemos sąlygomis“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 78, lap. 63.

48 Aiškios gairės. *Bibliotekų darbas*, 1960, nr. 1, p. 2.

49 Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl priemonių bibliotekų veiklai toliau gerinti ir jų materialinei bazei stiprinti“ [projektas, 1962 m.]. LCVA, F-754, ap. 4, b. 5877, lap. 36–42.

skaitytoju, dažnai apsiribodavo pragmatišku interesu – jo formaliu įtraukimu į bibliotekos skaitytojų gretas.

Skaitymo politikos užmojai neleido bibliotekininkams palaipsniui ir organiškai prisijaukinti skaitytojų – buvo reikalaujama greitų ir kiekybiškai pamatuojamų rezultatų. 1959 m. SSKP CK nutarime „Dėl bibliotekų darbo būklės šalyje ir priemonių jam pagerinti“ buvo iškeltas tikslas per artimiausius 2–3 metus aprūpinti knygomis kiekvieną šeimą, o jau 1961 m. šį tikslą pakeitė dar ambicingesnis – aprūpinti kiekvieną skaitantį asmenį. Šie planai virto įgyvendinimo rodikliais, kurie tapo svarbiausiu bibliotekos ir kiekvieno bibliotekininko darbo vertinimo kriterijumi. Kaimo bibliotekose, kur dažniausiai dirbdavo vienas darbuotojas, būtent jis turėjo užtikrinti nuolatinį metinių planų vykdymą, visų pirma – didinti skaitytojų skaičių, dažnai nepaisant realių demografinių aplinkybių. Tokioje sistemoje svarbiausia buvo ne faktinis skaitymas, o skaitytojo registracija – bibliotekininko santykis su skaitytoju neretai apsiribodavo formaliu statistiniu rodikliu.

Centrinės valdžios nutarimai ir rekomendacijos, taip pat lėtai vykstantis kaimo gyventojų persikėlimas iš vienkiamų į „centralizuotas gyvenvietes“ lėmė, kad bibliotekų veikla turėjo peržengti fizinės erdvės ribas. Mobilumo poreikis kilo ne iš pačių bibliotekų iniciatyvos, o kaip atsakas į institucinius tikslus – visų pirma siekį įgyvendinti skaitytojų ir išduodamos literatūros augimo rodiklius. Bibliotekininkams buvo rekomenduojamos priemonės, padedančios šiuos tikslus pasiekti: numatytas kryptingas gyventojų registravimas ir identifikavimas tų, kurie neskaito⁵⁰. Vienas iš pavyzdžių – kasmetis „skaitytojų perregistravimas“, kurio metu bibliotekininkai lankydavo gyventojus jų namuose, ypač tuos, kurie patys į biblioteką neateidavo, ir taip užtikrindavo reikiamą statistinį skaitytojų skaičių. Ši praktika rodo, kad bibliotekų mobilumas buvo ne spontaniškas, o institucinių normų ir administracinių lūkesčių suformuotas veikimo modelis.

Bibliotekų mobilumas neapsiribojo skaitytojų lankymu namuose – jis apėmė ir aktyvų išitraukimą į kaimo darbo erdves. Metodiniuose dokumentuose bibliotekininkams buvo rekomenduojama vykti į kolūkių brigadas, fermas ir organizuoti „garsinius knygų ir laikraščių skaitymus“⁵¹. Ši priemonė turėjo

50 Pavyzdžiui, 1960 m. išleistame kaimo bibliotekininko vadove rekomenduota pasinaudojus apylinkės tarybose esančiomis ūkinėmis knygomis sudaryti gyvenvietės šeimų kartoteką. GLAZAČEVA, L., DROZDOVA, N., JERMOLAJEVA, L. *Kaimo biblioteka: kaimo bibliotekininko vadovas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 22.

51 *Bibliotekos darbas su knyga ir laikraščiu pavasario sėjos metu: trumpi metodiniai nurodymai ir rekomenduojamosios literatūros bibliografinė rodyklė*. Kaunas: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1951, p. 14.

dvejopą tikslą: perteikti politinę informaciją (naujienas, partijos nutarimus) ir skatinti skaitymo įpročius tarp žemės ūkio darbininkų. Nors sunku įvertinti, kaip tokie skaitymai buvo priimami realiomis darbo sąlygomis, bibliotekų ataskaitose randama tokių veiklų pavyzdžių – 1961 m. Vaivadiškių kaimo bibliotekos vedėja per rugiapjūtės pertrauką esą vykdė garsinius skaitymus⁵². Net jei šie faktai atspindi daugiau metodinės veiklos imitaciją nei realybę, jie rodo institucinius lūkesčius: bibliotekininkai turėjo būti aktyvūs ne tik skaitytojų gyvenamojoje, bet ir darbo aplinkoje. Mobilumas virto normatyviniu reikalavimu – 1974 m. Musninkų apylinkės DŽD tarybos vykdomajame komitete svarstyta, kad Jodonių kaime „jau eilę metų kaip niekas knygų į namus nenešioja“⁵³. Kritikos dėl nepakankamo mobilumo būta ir profesinėje spaudoje, kur buvo pabrėžiama, jog bibliotekininkai turėtų lankytis ne tik skaitytojų namuose, bet ir jų darbovietėse⁵⁴.

Įgyvendindamos skaitytojų ir knygų išdavimo planus, bibliotekos dažnai pasitelkdavo vadinamuosius „knygnešius“ – dažniausiai pionierius, komjaunuolius ar kitus kaimo aktyvistus. Jiems buvo pavesta ne tik pristatyti knygas į skaitytojų namus ar darbo vietas, bet ir pagal ideologines gaires rekomenduoti literatūrą, kviesti į masinius renginius, o nemokantiems skaityti – net skaityti garsiai⁵⁵. Tačiau šaltiniai rodo, kad „knygnešiai“ dažniausiai atlikdavo tik techninę funkciją – knygas tiesiog pristatydavo, nesiveldami į skaitymo skatinimą. Tokia situacija leido bibliotekoms deklaruoti skaitytojų „pasiekimą“, nors realiai knygos dažnai nebuvo įtraukiamos į skaitytojo patirtį. Prirašinėjimo praktika virsdavo „prinešinėjimu“. Vienas iš veiksmų, lėmusių tokį modelį, buvo platus moksleivių įtraukimas į „knygnešių“ gretas. Nors tai padėdavo bibliotekininkams pasiekti planinius rodiklius, centrinėse bibliotekose ši praktika vertinta kritiškai. Buvo akcentuojama, kad jaunesniųjų klasių mokiniai dažnai nesupranta šio darbo reikšmės, nepažįsta aptarnaujamų teritorijų, todėl skaitytojai gauna literatūrą, neatitinkančią jų poreikių⁵⁶. Šaltiniuose fiksuota, kad, ne-

52 Vaivadiškių kaimo bibliotekos 1961 m. darbo ataskaita. VRVA, f. 95, ap. 1, b. 88, lap. 46.

53 Musninkų apylinkės darbo žmonių deputatų tarybos vykdomajam komitetui pažyma apie Musninkų kultūros namų ir Jodonių kaimo bibliotekos darbo planuose numatytų priemonių vykdymą. 1974 m. gruodžio 14 d. VRVA, f. 235, ap. 1, b. 230, lap. 19.

54 Pavyzdžiui, kritikuojama Kurėnų kaimo bibliotekos vedėja dėl to, kad „per mažai su knyga, žurnalu bei laikraščiu išeina į brigadas, į fermas“. MICKUS, K. Dienotvarkėje – apylinkės bibliotekų darbas. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 7, p. 10.

55 POVYLIUS, K. *Atmena knygnešiui*. Kaunas: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1963, p. 7.

56 Širvintų rajono bibliotekų darbo ataskaita už 1965 m. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 34, lap. 3.

paisant šių trūkumų, daugumoje kaimo bibliotekų „knygnešiais“ ir toliau išliko moksleiviai. Veikla buvo laikoma visuomenine, neapmokama, tačiau kolūkiai ir apylinkių tarybos skatinti skirti paskatinimus. Geriausiems „knygnešiams“ siūlyti kelialapiai į pionierių stovyklas⁵⁷, taip pat suteikiama pirmenybė gauti retesnius leidinius ar kitos simbolinės privilegijos.

Dar viena priemonė, turėjusi išplėsti knygų sklaidos perimetrą ir pasiekti nutolusius skaitytojus – kilnojamosios bibliotekėlės ir knygų išdavimo taškai. Kilnojamosios bibliotekėlės dažniausiai buvo steigiamos fermose, brigadose ar raudonuosiuose kempeliuose⁵⁸, o jų fondai sudaromi iš pagrindinės kaimo bibliotekos duotų knygų. Jas aptarnaudavo vietos aktyvistai (pavyzdžiui, Stanislavavo kaimo atveju tokių bibliotekėlių vedėjomis tapo darbininkė ir mokytoja⁵⁹), dirbę visuomeniniais pagrindais. Knygų išdavimo taškai veikė panašiu principu, esminis skirtumas – šiuos taškus aptarnaudavo pats kaimo bibliotekos darbuotojas. Jų veikimas turėjo būti suderintas su kolūkių valdybomis ar apylinkių tarybomis. Šie taškai veikė pagal iš anksto derintą grafiką ir dažniausiai buvo įkuriami nuo bibliotekos nutolusiose gyvenvietėse, turinčiose tam tinkamas patalpas⁶⁰. Nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio kai kuriuose rajonuose šiuos taškus pradėjo aptarnauti vadinamieji „bibliobusai“. Širvintų rajone buvo pastebėta, kad „bibliobusui atvykus – nebūdavo skaitytojų, gyventojai, dauguma kolūkiečiai, dirba iki vėlumos, knygai lieka laiko tik poilsio dienomis, o tada beveik kiekvienas turi reikalų centrinėje gyvenvietėje, kur užsuka ir į biblioteką, nes čia knygų pasirinkimas žymiai geresnis“⁶¹.

Ukmergės rajono 1976 m. duomenys atskleidžia bendrą tendenciją – tik 55 proc. skaitytojų atvykdavo į bibliotekas savarankiškai, likusi dalis buvo aptarnaujama per „knygnešius“ (20 proc.) ar bibliotekininkus, nešiojančius knygas į namus (25 proc.)⁶². Šie skaičiai atspindi jau po vienkiemių likvidavimo susiklosčiusią situaciją ir leidžia svarstyti apie tai, kad bibliotekomis siekta ne

57 Respublikos spaudos skiltyse. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 10, p. 40.

58 MISEVIČIENĖ, Pr. *Kilnojamosios bibliotekėlės vedėjo atmena*. Kaunas: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1960, p. 4.

59 Stanislavavo kaimo b-kos žinios už 1968 m. apie kilnojamąsias bibliotekėles. VRVA, f. 460, ap. 1, b. 22, lap. 36.

60 ELSBERGAS, St. Knygų išdavimo taškų organizavimas bibliotekoje. *Bibliotekų darbas*, 1956, nr. 6, p. 36.

61 Širvintų rajono centralizuotos bibliotekos sistemos 1977 metų tekstinė ataskaita. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 229, lap. 22.

62 Ukmergės rajono masinių bibliotekų 1976 metų darbo informacinė ataskaita. VRVA, f. 95, ap. 1, b. 246, lap. 3.

tik platinti literatūrą, bet ir formuoti nuolatinį skaitytoją. Vis dėlto šio tikslo nebuvo pasiekta – dauguma skaitytojų neinicijavo ryšio su biblioteka, todėl reikėjo nuolatinių pastangų juos pasiekti ir paskatinti tapti skaitytojais.

BIBLIOTEKŲ MOBILUMAS: ĮSITERPIMAS IR PERSIKLOJIMAS SU KITOMIS VIEŠOSIOMIS VIETOMIS

Sovietmečiu kaimo gyvenvietės buvo pertvarkomos siekiant sukurti naują viešosios erdvės modelį, atitinkantį ideologinius ir praktinius vertybės siekius. Tradicinės bendruomenės susibūrimo vietos – bažnyčios, turgavietės, kaimo aikštės – buvo pamažu pakeistos centralizuotai planuojamomis institucijomis: kultūros namais, bibliotekomis, valgyklomis ar mokyklomis⁶³. Ši pertvarka turėjo ne tik pragmatinį (aptarnavimo), bet ir ideologinį (vertybių formavimo bei socialinės elgsenos modeliavimo) pobūdį. Nujos institucijos buvo matomos kaip šiulaikiški sovietinės kultūros centrai, kurie turėjo suvienodinti kaimo gyventojų kasdienybę ir įtvirtinti sisteminės vertybes.

Kaimo bibliotekos šioje sistemoje užėmė dvilypę padėtį: viena vertus, jos buvo oficialiai laikomos ideologinės įtakos instrumentu, kita vertus, tapo priverstinais mobiliais kultūros veikėjais. Dėl ribotų resursų, prastų ar nefunkcionalių patalpų jų veikla dažnai išsiplėsdavo už bibliotekos ribų – persikeldavo į kultūros namus, mokyklas ar kolūkių sales. Toks mobilumas nebuvo strateginis sumanymas, bet greičiau praktinis atsakas į sąlygų stoką. Tačiau būtent šioje neplanuotoje judėjimo erdvėje biblioteka galėjo pasiekti daugiau – vykdyti planinius reikalavimus, o kartu reaguoti į vietinius poreikius ir auditorijas. Tokiu būdu ji veikė ne tik kaip statinė institucija, bet ir kaip erdvę keičianti kultūrinė figūra.

Renginiai už bibliotekos ribų buvo organizuojami ne vien dėl noro pasiekti platesnę auditoriją, bet ir dėl praktinių aplinkybių. Kaip rašyta, kaimo bibliotekos dažnai veikė mažose, nepritaikytose patalpose, kuriose nebuvo galimybių organizuoti didesnių renginių. Didesni, ypač ideologinio pobūdžio, renginiai – minėjimai, jubiliejai, teminiai literatūros vakarai – buvo perkelti iš bibliotekų į erdves, kurios turėjo tiek vietos, tiek atitinkamą infrastruktūrą. Pavyzdžiui, Kernavės kaimo biblioteka 1964 m. kultūros namuose suorganizavo šešis renginius, įskaitant teminį vakarą „Chemija – liaudies ūkiui“ ir literatūrinius va-

63 ŠUOPYTĖ-BUTKIENĖ, Ineta. The Vanishing Collective Farm Remains of Lithuanian Rural Landscape: Houses of Culture. *Studies in History and Theory of Architecture*, no. 12 (2024), p. 83. Prieiga per internetą: <https://sita.uauiim.ro/article/12_06_Suopyte-Butkiene>.

karus „Klestėk, Tarybų Lietuva“ bei „Mūsų mylimas Ostrovskis“⁶⁴. Jei tikėsimės pateiktais duomenimis, renginiai sutraukė apie 500 dalyvių – toks skaičius nepasiekiamas įprastinėse bibliotekų patalpose. Šis perkėlimas galėjo būti ne tik taktinis sprendimas, bet ir priverstinė priemonė. Mažos, nepritaikytos bibliotekų patalpos neleisdavo surengti ne tik minėjimų ar konferencijų, bet kartais ir paprastų susitikimų. Kai kur veikla visai nebuvo vykdoma – dokumentuose fiksuota, kad prasta patalpų būklė, jaukumo ir įrangos trūkumas trukdė įgyvendinti net minimalias programas (arba ataskaitų rengėjai turėjo gerą progą savo neveiklumą pateisinti blogomis sąlygomis): „Bibliotekoje buvo nejauku, lyg senutėje kaimo pirtelėje. [...] Masiniam darbui su skaitytojais, kaip lit. teismai, skaitytojų konferencijos, nebuvo galimybės dėl patalpų.“⁶⁵ Tokie atvejai atskleidžia, kad bibliotekos funkcijų įgyvendinimas sovietmečiu dažnai buvo neatsiejamas nuo kitų viešųjų institucijų infrastruktūros. Be jų pagalbos biblioteka negalėjo efektyviai vykdyti nei kultūrinių, nei ideologinių užduočių.

Kitu svarbiu veiksniu, lėmusiu bibliotekų veiklos persikėlimą į kitas viešąsias vietas, galima laikyti personalo ribotumą. Daugumoje kaimo bibliotekų dirbo tik vienas darbuotojas – bibliotekininkas, kuriam teko atlikti ne tik pagrindines bibliotekines funkcijas (knygų išdavimas, apskaita, katalogavimas), bet ir organizuoti renginius, rengti parodas, gaminti vaizdinę agitaciją, palaikyti ryšius su skaitytojais ir bendruomene. Nors metodiniuose nurodymuose nebuvo formaliai numatyta privaloma partnerystė su kitomis vietos institucijomis, praktikoje bendradarbiavimas vyko gana dažnai – dėl būtinybės, o ne direktyvos. Neformalus bendradarbiavimas kartais turėjo institucinį pagrindą – tai buvo vadinamosios bibliotekų tarybos. Jas sudarydavo vietos „kaimo inteligentija“⁶⁶ – mokytojai, kultūros darbuotojai, kolūkių atstovai. Šie asmenys pagal sociologų taikomas struktūras priklausė aukščiausio ir vidutinio statuso grupėms⁶⁷. Tarybos ne tik prižiūrėjo bibliotekos veiklą, bet ir padėdavo organizuoti renginius, kartais net juose dalyvaudavo. Pavyzdžiui, Adučiškyje lite-

64 Kernavės kaimo bibliotekos už 1964 metus žodinė-informacinė darbo ataskaita. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 30, lap. 16.

65 Družų bibliotekos darbo metinė ataskaita už 1963 m. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 23, lap. 16.

66 „Kaimo inteligentijos“ sąvokos vartojimas pastebėtas sovietinėje periodinėje spaudoje. Jos samprata nėra apibrėžiama, tik priskiriamos tokios specialybės (ar pareigos) kaip mokytojai, kolūkių pirmininkai, buhalteriai, zootechnikai, inžinieriai, kultūros namų, medicinos darbuotojai. Asmenų priskyrimas šiai grupei galėjo priklausyti nuo jų išsilavinimo arba turimos įtakos bendruomenėje.

67 LEONAVIČIUS, Vylius; OZILINČIUTĖ, Eglė. Socialinės kaimo bendruomenės formavimosi prielaidos sovietinio laikotarpio Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2008, t. 19, Nr. 2, p. 21.

ratūros vakarą, skirtą Kazio Binkio gimimo metinėms, vedė bibliotekos vedėja kartu su vietos mokytoja⁶⁸. O Liukonių kaime ateistiniame renginyje „Ar verta tikėti?“ dalyvavo net penki skirtingų institucijų atstovai – nuo mokytojų iki kolūkio pirmininko⁶⁹.

Toks erdvinis veiklos išplėtimas nebuvo vienodai paplitęs visose bibliotekose. Dažniausiai jis priklausė nuo konkretaus bibliotekininko iniciatyvos, bendruomenės įsitraukimo, o ne nuo sistemingo institucinio bendradarbiavimo modelio. Žvelgiant į kaimo bibliotekas kaip į individualius veiklos darinius, galima išskirti aktyvesnio erdvės išplėtimo pavyzdžius, tokius kaip Bagaslaviškio kaimo bibliotekoje. 1965 m. šios bibliotekos veiklai tiesioginę įtaką padarė kultūros namų remontas – tuo laikotarpiu nebuvo suorganizuotas nė vienas renginys⁷⁰. Vėlesniuose dokumentuose bibliotekininkė nurodė: „kadangi biblioteka glaudžiai bendradarbiauja su visuomeninėmis organizacijomis, mokykla, tai ir masiniai renginiai yra vedami daugiausia kartu“, taip pat pabrėžta bendradarbiavimo su kultūros namais svarba: „visi renginiai suaugusiems buvo pravedami su kultūros namais“⁷¹. Visgi kitose bibliotekose tokia veiklos forma nebuvo taikoma – patikrinimo aktuose aptinkama atvejų, kai renginiai išvis nebuvo organizuojami⁷² arba bibliotekos tarybos buvo neveiksnius⁷³. Tai leidžia manyti, kad erdvės išplėtimas dažniausiai formavosi lokaliai, priklausė nuo konkrečių darbuotojų aktyvumo, bendruomenės, tarybos iniciatyvos bei turimų žmogiškųjų ir materialinių išteklių.

Organizuojamų renginių iškėlimas už bibliotekos fizinių ribų taip pat galėjo būti nulemtas siekio padėti kitoms kaimo institucijoms. Kaimas – tai maža, glaudžiais ryšiais susieta bendruomenė, kur kiekvienai vietos institucijai buvo keliami konkretūs metiniai planai. Tarp bibliotekininkų, kultūros namų vadovų, mokyklų ir kolūkių administracijos galėjo susiformuoti savotiška pragmatiška simbiozė – dalijimasis funkcijomis, kuris padėdavo ne tik efektyviau

68 Adutiškio kaimo bibliotekos literatūrinio vakaro, skirto K. Binkio 80-osioms gimimo metinėms, protokolai. 1873 m. lapkričio 5 d. VRVA, f. 460, ap. 1, b. 184, lap. 37.

69 Liukonių kaimo bibliotekos organizuoto klausimų–atsakymų vakaro tema „Ar verta tikėti?“, įvykusio 1963 m. balandžio 20 d. Liukonių ašt.[uonmetėje] mokykloje, protokolai. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 19, lap. 20.

70 Bagaslaviškio kaimo b-kos ataskaita už 1965 metus. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 40, lap. 3.

71 Bagaslaviškio bibliotekos žodinė-informacinė ataskaita už 1967-sius metus. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 58, lap. 20.

72 Pažyma apie Motiejūnų bibliotekos darbą 1979.IX.4. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 273, lap. 4–6.

73 Družų bibliotekos darbo metinė ataskaita už 1963 m. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 23, lap. 16.

įgyvendinti planus, bet ir prisidengti nuo centro (rajoninio ar respublikinio) kontrolės. Viena ryškiausių šios simbiozės formų buvo bendri renginiai, po kurių dažnai būdavo rodomi nemokami kino filmai. Šie seansai atliko dvejopą funkciją – padėdavo bibliotekininkui pritraukti daugiau lankytojų į renginį ir kartu prisidėdavo prie apylinkėms iškeltų kinofikacijos planų įgyvendinimo⁷⁴. Tokios struktūros renginiai fiksuoti ne vienoje kaimo bibliotekoje. Pavyzdžiui, Juodiškių kaimo bibliotekoje po susitikimo su „Tarybų Sąjungos didvyriu Bernotėnu“ buvo rodomas nemokamas filmas⁷⁵. Panaši situacija užfiksuota ir Ropiškės kaimo bibliotekoje, kur po renginio „V. I. Lenino gyvenimas ir veikla“ žiūrovams buvo parodytas 1966 m. latvių kino filmas „Edgaras ir Kristina“ (latv. *Purva bridejs*)⁷⁶. Šis filmas vaizduoja tragišką meilės istoriją ir moralinius pasirinkimus kaimo aplinkoje – motyvus, kurie galėjo būti aktualūs ir atpažįstami vietos auditorijai. Tai rodo, kad ideologiškai orientuotas renginys buvo papildomas emociu ir naratyviu turiniu, skirtu ne tik lankytojui pritraukti, bet ir žiūrovo patirčiai praplėsti.

Sigita Astikienė, tirdama Ukmergės rajono bibliotekininkų pasakojimus, pažymi, kad „vaikščiojančius su knygomis darbuotojus galima sieti ne su biblioteka kaip institucija, o daugiau su pačiu bibliotekininku“⁷⁷. Tačiau, kaip rodo tyrimas, mobilumo formos – „knygnešiai“, kilnojamios bibliotekėlės, renginiai kitose erdvėse – atskleidžia platesnę dinamiką: bibliotekos veikla neapsiribojo asmenine iniciatyva, bet tapo kolektyviniu atsaku į infrastruktūrinius ir socialinius iššūkius. Taigi, renginiai plėtė bibliotekos įtakos perimetrą, paversdami ją veikėja, veikusia tarp tradicinės institucijos, bendruomenės ir kitų viešųjų struktūrų. Šis procesas dažnai priklausė nuo vietinių sąlygų – vienais atvejais jį formavo bibliotekininkų asmeninės pastangos, kitais – bendruomenės lūkesčiai ar net administracinės spragos.

74 KAMINSKAITĖ-JANČORIENĖ, Lina. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944–1970 m.)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2014, p. 111 [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.]. Priega per internetą: <https://www.lvb.lt/permalink/370LABT_NETWORK/16p03o8/alma9912928809508451>.

75 Juodiškių km. b-kos susitikimo su Tarybų Sąjungos didvyriu Bernotėnu, įvykusio 1967 m. balandžio 14 d., protokolas nr. 6. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 54, lap. 8.

76 Švenčionių rajono Ropiškės kaimo bibliotekos surengto vakaro „V. I. Lenino gyvenimas ir veikla“, įvykusio 1969.III.2, protokolas nr. 2. VRVA, f. 460, ap. 1, b. 47, lap. 36.

77 ASTIKIENĖ, Sigita. Bibliotekininkų gyvenimo pasakojimuose atsiskleidę skaitymo tradicijos pokyčiai. *Lituanistica*, 2018, t. 64, nr. 4 (114), p. 228.

IŠVADOS

Kaimo bibliotekos sovietų Lietuvoje funkcionavo kaip dvejopos prigimtios institucijos. Iš vienos pusės – jos buvo politinio režimo projektuojamos kaip ideologinio poveikio įrankiai, turintys veikti centralizuotai planuotoje viešojoje erdvėje ir formuoti „teisingą“ skaitytoją. Iš kitos pusės – vietos realybė, infrastruktūriniai ištekliai ir gyventojų praktikos dažnai lėmė šių institucijų veiklos transformacijas, kurios viršijo ar apeidavo oficialiai numatytas funkcijas.

Tyrimas parodė, kad fizinė bibliotekų erdvė neretai buvo simbolinė – bibliotekos įkurdintos sandėliuose, privačiose patalpose ar kitose nepritaikytose vietose, susidūrė su šildymo, inventoriaus, patalpų trūkumu. Nepaisant valdžios nutarimų ir planinių reikalavimų, materialinės sąlygos išliko ribotos, o tai riboja bibliotekų potencialą veikti kaip stacionarūs kultūros centrai.

Dėl to mobilumas tapo ne tik metodine rekomendacija, bet būtinybe. Siekiant pasiekti gyventojus, kurie dėl geografinės padėties, sezoniškumo ar sociokultūrinių barjerų nesilankydavo bibliotekose, buvo pasitelkiami „knygnešiai“, kilnojamosios bibliotekėlės, knygų išdavimo taškai. Tokios formos parodė, kad bibliotekų veikla buvo aktyviai išplečiama už jų fizinių ribų – į gyvenvietes, kolūkių brigadas, fermas.

Bibliotekos taip pat glaudžiai bendradarbiavo su kitomis vietos institucijomis – kultūros namais, mokyklomis, kolūkiais, – kuriose dažnai vykdavo literatūriniai ar ideologiniai renginiai. Toks bendradarbiavimas ne tik padėjo įgyvendinti planinius rodiklius, bet ir atskleidė bibliotekas kaip institucijas, kurios veikė per funkcijų persidengimą, tarpinstitucinę paramą ir lokalias iniciatyvas.

Šis tyrimas siūlo kritiškai pažvelgti į sovietinių bibliotekų, kaip vienalytės ideologinės struktūros, sampratą. Kaimo bibliotekos pasirodo buvusios tarpinė grandis tarp režimo lūkesčių ir kasdienės gyventojų patirties – jos balansavo tarp ideologinių reikalavimų ir lokalių sąlygų, tarp formalių planų ir neformalaus jų vykdymo. Tokia pozicija leidžia jas analizuoti kaip kultūrinio tarpininkavimo erdves, kuriose vyko ne tik kontrolė, bet ir adaptacija, interpretacija, o kai kuriais atvejais – net kūrybiškas prisitaikymas prie realaus gyvenimo ritmo.

Šaltiniai

1. Adučiškio kaimo bibliotekos literatūrinio vakaro, skirto K. Binkio 80-osioms gimimo metinėms, protokolai. 1873 m. lapkričio 5 d. VRVA, f. 460, ap. 1, b. 184, lap. 37.
2. Aiškos gairės. *Bibliotekų darbas*, 1960, nr. 1, p. 2.
3. Bagaslaviškio bibliotekos žodinė-informacinė ataskaita už 1967-sius metus. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 58, lap. 20.

4. Bagaslaviškio kaimo b-kos ataskaita už 1965 metus. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 40, lap. 3.
5. BALTUŠIS, J. Skaitytojai, knygos, problemos. *Bibliotekų darbas*, 1966, nr. 2, p. 15–17.
6. BARKAUSKAS, Antanas. *Kaimas, kultūra, buitįs*. Vilnius: Mintis, 1967.
7. *Bibliotekos darbas su knyga ir laikraščiu pavasario sėjos metu: trumpi metodiniai nurodymai ir rekomenduojamosios literatūros bibliografinė rodyklė*. Kaunas: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1951.
8. „Bibliotekų lobius – liaudžiai. Reikia pagerinti šalyje bibliotekų darbą“ [„Tiesoje“ perspausdintas „Pravdos“ spalio 2 d. redakcinis straipsnis]. *Tiesa*, 1959, spal. 3 d., p. 1.
9. Družų bibliotekos darbo metinė ataskaita už 1963 m. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 23, lap. 16.
10. ELSBERGAS, St. Knygų išdavimo taškų organizavimas bibliotekoje. *Bibliotekų darbas*, 1956, nr. 6, p. 36.
11. GLAZAČEVA, L.; DROZDOVA, N.; JERMOLAJEVA, L. *Kaimo biblioteka: kaimo bibliotekinio vadovas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
12. [Jukonių apylinkės Liukonių kaimo bibliotekos] tekstinė ataskaita už 1962 metų I-ąjį pusmetį. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 16, lap. 13.
13. Juodiškių km. b-kos susitikimo su Tarybų Sąjungos didvyriu Bernotėnu, įvykusio 1967 m. balandžio 14 d., protokolas nr. 6. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 54, lap. 8.
14. KAKTINIS, A. Gražu ir jauku kaime. *Bibliotekų darbas*, 1960, nr. 4, p. 10.
15. Kernavės kaimo bibliotekos už 1964 metus žodinė-informacinė darbo ataskaita. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 30, lap. 16.
16. KIRLYTĖ, S. Aptarnaujant visas šeimas. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 6, p. 18.
17. KIZIS, P. Opieji mūsų darbo klausimai. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 3, p. 1.
18. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005.
19. *Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės 1959 ir 1970 metais* (Visasąjunginių gyventojų surašymų duomenys). Vilnius: Centrinė statistikos valdyba, 1974.
20. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl priemonių bibliotekų veiklai toliau gerinti ir jų materialinei bazei stiprinti“ [projektas, 1962 m.]. LCVA, F-754, ap. 4, b. 5877, lap. 36–42.
21. Liukonių kaimo bibliotekos organizuoto klausimų–atsakymų vakaro tema „Ar verta tikėti?“, įvykusio 1963 m. balandžio 20 d. Liukonių ašt.[uonmetėje] mokykloje, protokolas. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 19, lap. 20.
22. LKP Ukmergės rajono komiteto ir Ukmergės rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1961 m. sausio 13 d. nutarimas „Dėl bibliotekų darbo būklės rajone ir dėl priemonių jam pagerinti“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 100, lap. 6.
23. MALAŠAUSKIENĖ, Aldona; KVIETKAUSKIENĖ, Rimalda; ŠUBAITĖ, Rima. Prirašyti darbai nepuošia. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 4, p. 3–4.
24. MICKUS, K. Dienotvarkėje – apylinkės bibliotekų darbas. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 7, p. 10.
25. MICKUS, K. Kilni rajono bibliotekininkų pareiga. *Tarybinis kelias*, 1958, rugpj. 7 d., p. 3.
26. MISEVIČIENĖ, Pr. *Kilnojamosios bibliotekėlės vedėjo atmena*. Kaunas: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1960.
27. Musninkų apyl. darbo žmonių Deputatų tarybos antrojo šaukimo III-sesijos protokolas. 1953 m. balandžio 30 d. VRVA, f. 235, ap. 1, b. 6, lap. 6v.
28. Musninkų apylinkės darbo žmonių deputatų tarybos vykdomajam komitetui pažyma apie

- Musninkų kultūros namų ir Jodonių kaimo bibliotekos darbo planuose numatytų priemonių vykdymą. 1974 m. gruodžio 14 d. VRVA, f. 235, ap. 1, b. 230, lap. 19.
29. Pažyma apie Motiejūnų bibliotekos darbą 1979.IX.4. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 273, lap. 4–6.
30. Pažyma apie respublikos kultūros-švietimo įstaigų pasiruošimą žiemos sezonui [1964 m.]. LCVA, F-754, ap. 4, b. 6387, lap. 175.
31. POVYLIUS, K. *Atmena knygnešiui*. Kaunas: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1963.
32. Respublikos spaudos skiltyse. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 10, p. 40.
33. Stanislavavo kaimo b-kos žinios už 1968 m. apie kilnojamąsias bibliotekėles. VRVA, f. 460, ap. 1, b. 22, lap. 36.
34. Šiaulių rajono tarptinybinės bibliotekų tarybos laiškas LTSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojui, 1964 m. rugsėjo 11 d. LCVA, F-754, ap. 4, b. 6387, lap. 1.
35. Širvintų rajono bibliotekų darbo ataskaita už 1965 m. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 34, lap. 3.
36. Širvintų rajono centralizuotos bibliotekos sistemos 1977 metų tekstinė ataskaita. VRVA, f. 268, ap. 1, b. 229, lap. 22.
37. Švenčionių rajono Ropiškės kaimo bibliotekos surengto vakaro „V. I. Lenino gyvenimas ir veikla“, įvykusio 1969.III.2, protokolas nr. 2. VRVA, f. 460, ap. 1, b. 47, lap. 36.
38. *1959 metų Visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys*. Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, 1963.
39. Ukmergės rajono DŽD tarybos vykdomojo komiteto 1959 m. rugsėjo 29 d. sprendimas „Dėl kultūros įstaigų pasiruošimo darbui žiemos sąlygomis“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 78, lap. 63.
40. Ukmergės rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1960 m. balandžio 29 d. sprendimas nr. 132 „Dėl rajono kultūros skyriaus klubinių įstaigų uždarymo, perkėlimo ir kultūros namų atidarymo“. VRVA, f. 168, ap. 1, b. 90, lap. 19.
41. Ukmergės rajono masinių bibliotekų 1976 metų darbo informacinė ataskaita. VRVA, f. 95, ap. 1, b. 246, lap. 3.
42. Vaivadiškių kaimo bibliotekos 1961 m. darbo ataskaita. VRVA, f. 95, ap. 1, b. 88, lap. 46.
43. Vindėikių km. bibliotekos žodinė ataskaita už 1965 metų pirmąjį pusmetį. VRVA, f. 269, ap. 1, b. 40, lap. 72.
44. Želvos apyl[inkės] DŽD VIII-osios sesijos protokolas. 1955 m. spalio 16 d. VRVA, f. 50, ap. 1, b. 4, lap. 21.

Literatūra

1. ASTIKIENĖ, Sigita. Bibliotekininkų gyvenimo pasakojimuose atsiskleidę skaitymo tradicijos pokyčiai. *Lituanistica*, 2018, t. 64, nr. 4 (114), p. 285–293. DOI: <https://doi.org/10.6001/lituanistica.v64i4.3886>.
2. BIVEINIS, Petras. *Bibliotekininkystės mokslinių tyrimų raida Lietuvoje 1990–2014 metais*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017.
3. BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2009.
4. CHAKARS, Melissa. Free Time Is Not Meant to Be Wasted: Educational, Political, and Taboo Leisure Activities among the Soviet Buryats of Eastern Siberia. *Nationalities Papers*, 2019, vol. 47, no. 4, p. 660–673. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2018.36>.

5. DOBRENKO, Evgeny. *The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1997.
6. GLOSIENĖ, Audronė; PETUCHOVAITĖ, Ramunė; RACEVIČIENĖ, Rasa. *Viešojo biblioteka: tradicija ir modernumas*. Vilnius: Žara, 1998.
7. GUDAITIS, Vytautas. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka 1940–1989 metais*. Vilnius, 2020.
8. HUXTABLE, Simon. In Search of the Soviet Reader: The Kosygin Reforms, Sociology, and Changing Concepts of Soviet Society, 1964–1970. *Cahiers du Monde Russe*, 2013, vol. 54, no. 3, p. 623–642 [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.jstor.org/stable/24567594>>.
9. JAKONYTĖ, Loreta. Pradiniai štrichai ankstyvojo sovietmečio skaitytojo portretui. *Colloquia*, 2011, nr. 27, p. 81–98.
10. KAMINSKAITĖ-JANČORIENĖ, Lina. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944–1970 m.)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2014 [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.lvb.lt/permalink/370LABT_NETWORK/16p03o8/alma9912928809508451>.
11. KRAULS, Ineta. Bibliotekininkystės mokslo paradigmos tinklaveikos visuomenėje. *Bibliotheca Litwana*, 2012, t. 2, p. 19–32. DOI: <https://doi.org/10.15388/BiblLita.2012.2.15579>.
12. LEONAVIČIUS, Vylius; OZILINČIUTĖ, Eglė. Socialinės kaimo bendruomenės formavimosi prielaidos sovietinio laikotarpio Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2008, t. 19, Nr. 2, p. 19–30.
13. LISHAUGEN, Roar. Incompatible Reading Cultures: Czech Common Readers and the Soviet Mass Reader Concept in the Early 1950s. *Scando-Slavica*, 2014, vol. 60, no. 1, p. 108–127.
14. LOVELL, Stephen. *The Russian Reading Revolution: Print Culture in the Soviet and Post-Soviet Eras*. Springer, 2000.
15. MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
16. PACEVIČIUS, Arvydas. Bibliocidas: krikščioniškojo kultūros paveldo naikinimas sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 139–148.
17. PALKO, Olena. Reading in Ukrainian: The Working Class and Mass Literature in Early Soviet Ukraine. *Social History*, 2019, t. 44 (3), p. 343–368. DOI: <https://doi.org/10.1080/03071022.2019.1618581>.
18. POLLY, Jones. *Revolution Rekindled: The Writers and Readers of Late Soviet Biography*. Oxford University Press, 2019.
19. SAMĖNAS, Alvydas. *Kauno apskrities viešosios bibliotekos istorija*. 1 dalis. Biblioteka sovietiniais metais (1950–1989). Kaunas, 2015.
20. SINKEVIČIUS, Klemensas. Lietuvos savivaldybių bibliotekos. *Tarp knygų*, 1998, nr. 8–9, p. 3–7.
21. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos TRS bibliotekų istorija*. Vilnius: Mokslas, 1983.
22. SINKEVIČIUS, Klemensas. Šešiabriaunio spaudos imperija. *Tarp knygų*, 2000, nr. 5, p. 23–27; nr. 6, p. 26–28; nr. 7, p. 22–23; nr. 8–9, p. 18–19; nr. 10, p. 28–32.
23. STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo 1864–1990*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
24. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Kaimų tuštėjimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje: tarp provincijos gyvenvietės, miesto ir Vilniaus. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2016, 2015/1, p. 97–114.

25. STREIKUS, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
26. STREIKUS, Arūnas. Sovietinis kaimas ir erdvės užvaldymas. Iš ŠEPETYS, Nerijus, JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė (sud.). *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje: Lietuvos šimtmetis, 1918–2018*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 108–117.
27. ŠIKŠNELIS, Juozas. *Septyni dešimtmečiai kaitos ir pastovumo: Klaipėdos Ievos Simonaitytės biblioteka 1950–2020 metais*. Klaipėda, 2020.
28. ŠUOPYTĖ-BUTKIENĖ, Ineta. The Vanishing Collective Farm Remains of Lithuanian Rural Landscape: Houses of Culture. *Studies in History and Theory of Architecture*, no. 12 (2024), p. 83–98 [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://sita.uauim.ro/article/12_06_Suopyte-Butkiene>.
29. TERLECKAS, Antanas. *Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.* Vilniaus universitetas, 2023. DOI: <https://doi.org/10.15388/vu.thesis.550>.
30. VAISETA, Tomas. *Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2012 [žiūrėta 2025 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.lvb.lt/permalink/370LABT_NETWORK/5bfq8/alma9912940150008451>.
31. VĖLAVIČIENĖ, Silvija. *Draustosios spaudos pėdsakai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2011.